

วารสารธรรมเพื่อชีวิต

JOURNAL OF DHAMMA FOR LIFE

ISSN: 2822-048X

<https://soo8.tci-thaijo.org/index.php/dhammalife/index>

Original Research Article

Buddhist Art Appeared in Uposatha Based on Aesthetics

พุทธศิลป์ที่ปรากฏในพระอุโบสถตามแนวสุนทรียศาสตร์

Phra Yordkom KhunSitto Chainirattisai^{1*}พระยอดคม คุณสิทฺโธ ชัยนริตติชัย^{1*}

ARTICLE INFO

Name of Author &
Corresponding Author: *1. Phra Yordkom KhunSitto
Chainirattisai*พระยอดคม คุณสิทฺโธ ชัยนริตติชัย
Mahamakut Buddhist University, Thailand.
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
Email: phrayordkom.cha@student.mbu.ac.th

คำสำคัญ :

ศิลปะพุทธศาสนา, สุนทรียศาสตร์, พระอุโบสถ

Keywords:

Buddhist Art, Aesthetics, Phra Uposot

ABSTRACT

The study aims to 1) examine concepts of Buddhist art and aesthetics, 2) explore Buddhist artistic elements presented in Phra Uposot, 3) analyze Buddhist art through aesthetic theories, and 4) propose a new body of knowledge regarding Buddhist art in Phra Uposot from an aesthetic perspective. This qualitative research employed documentary analysis of primary and secondary sources, including the Tipitaka, historical art texts, and related academic documents, combined with in-depth interviews with 15 key informants from three groups: Buddhist ecclesiastical administrators, art historians, and cultural experts. The collected data were analyzed through content analysis to identify the interconnectedness between Buddhist art, aesthetic concepts, and the historical evolution of Thai Phra Uposot.

The findings reveal that Buddhist art is not merely a representation of physical beauty but functions as a medium for communicating religious meanings and social values through architecture, sculpture, and mural painting. Architectural designs reflect Buddhist cosmology, sculptures embody idealized Buddha characteristics, and murals convey Buddhist teachings and ethical principles. The study further demonstrates that Buddhist art operates within three major aesthetic perspectives: materialism, emphasizing artistic principles, proportions, and craftsmanship; idealism, emphasizing individual spiritual experience and faith; and relativism, explaining the transformation of aesthetic values according to historical and socio-cultural contexts. Furthermore, Buddhist art in Phra Uposot during the reigns of King Rama I–V continuously evolved in response to national strategies and changing global contexts. This research proposes the “AESR Model” as a new conceptual framework explaining four fundamental roles of Buddhist art: A:

Article history:

Received: 13/05/2026

Revised: 25/06/2026

Accepted: 01/07/2026

Available online: 02/08/2026

How to Cite:

Chainirattisai, Y. (2026). Buddhist Art Appeared in Uposatha Based on Aesthetics. *Journal Dhamma for Life*, 32(4), 311-325.ศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย
Thai Journal Citation Index Centre<https://so08.tci-thaijo.org/index.php/dhammalife/index>

Aesthetics as a Medium, referring to beauty as a pathway leading individuals toward Buddhist teachings; E: Elevation of Spirit, representing the transformation of visual appreciation into inner spiritual refinement; S: Symbolic Meaning of State, reflecting religious beliefs and the authority of Buddhist patronage; and R: Reflection of National Strategy, demonstrating the adaptation of Buddhist art in response to national development and global change. The study concludes that Thai Buddhist art represents a dynamic aesthetic system in which religious principles, artistic conventions, and socio-political contexts are integrated, with Phra Ubosot serving simultaneously as a sacred space for individual spiritual cultivation and a symbolic space for constructing national identity.

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 4 ประการ ได้แก่ 1) ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์และสุนทรียศาสตร์ 2) ศึกษาลักษณะและองค์ประกอบของพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพระอุโบสถ 3) วิเคราะห์พุทธศิลป์ในพระอุโบสถตามแนวคิดสุนทรียศาสตร์ และ 4) เสนอองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับบทบาทของพุทธศิลป์ในฐานะพื้นที่เชื่อมโยงระหว่างศาสนา ศิลปะ และบริบททางสังคม การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารจากพระไตรปิฎก ตำราประวัติศาสตร์ศิลปะ และเอกสารที่เกี่ยวข้อง ควบคู่กับการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 15 รูป/คน ประกอบด้วยพระสังฆาธิการ นักประวัติศาสตร์ศิลป์ และผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรม ข้อมูลทั้งหมดได้รับการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาเพื่อค้นหาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศิลป์ สุนทรียศาสตร์ และวิวัฒนาการของพระอุโบสถไทย

ผลการวิจัยพบว่า พุทธศิลป์มิได้เป็นเพียงการสร้างสรรค์ความงามทางกายภาพ หากแต่เป็นกระบวนการสื่อสารความหมายทางศาสนาและสังคมผ่านองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม โดยสถาปัตยกรรมสะท้อนแนวคิดจักรวาลวิทยา ประติมากรรมสะท้อนพุทธลักษณะอุดมคติ และจิตรกรรมทำหน้าที่ถ่ายทอดหลักธรรมและแนวทางการดำเนินชีวิต ทั้งนี้ พุทธศิลป์ดำรงอยู่ภายใต้พลวัตของสุนทรียศาสตร์ 3 แนวคิด ได้แก่ วัตถุนิยมที่เน้นกฎเกณฑ์และสัดส่วนทางศิลปกรรม จิตนิยมที่ให้ความสำคัญกับประสบการณ์แห่งศรัทธา และสัมพัทธนิยมที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงของความงามตามบริบททางประวัติศาสตร์และสังคม นอกจากนี้ การศึกษาพบว่าพุทธศิลป์ในพระอุโบสถสมัยรัชกาลที่ 1–5 มีการปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่องเพื่อสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ของรัฐและบริบทโลก องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยนำเสนอผ่าน “AESR Model” ซึ่งอธิบายบทบาทของพุทธศิลป์ใน 4 มิติ ได้แก่ A: Aesthetics as a Medium (สุนทรียภาพในฐานะสื่อกลางสู่ธรรมะ) E: Elevation of Spirit (การยกระดับจิตวิญญาณ) S: Symbolic Meaning of State (สัญลักษณ์แห่งรัฐ) และ R: Reflection of National Strategy (ภาพสะท้อนยุทธศาสตร์ชาติ) ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าความงามในพุทธ

ศิลป์ไทยเป็นสุนทรียศาสตร์เชิงพลวัตที่บูรณาการหลักธรรม ระเบียบช่าง และบริบททางสังคมการเมือง โดยพระอุโบสถทำหน้าที่เป็นทั้งพื้นที่แห่งการพัฒนาจิตใจและพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ในการสร้างอัตลักษณ์ของชาติ

บทนำ

พุทธศิลป์มิได้ดำรงอยู่ในฐานะเพียงโบราณวัตถุ สิ่งประดับตกแต่ง หรือผลผลิตทางศิลปกรรมที่มุ่งตอบสนองความงามทางสายตา (Decorative Arts) หากแต่เป็นระบบสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีรากฐานจากแนวคิดเรื่อง “พุทธานุสติ” ซึ่งหมายถึงการสร้างสิ่งระลึกถึงพระพุทธคุณ เพื่อทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา พัฒนาการของพุทธศิลป์เริ่มตั้งแต่ยุคสัญลักษณ์ เช่น รอยพระพุทธบาท ธรรมจักร และสัญลักษณ์แทนพระพุทธองค์ ก่อนพัฒนาเข้าสู่ยุคพระพุทธรูปที่ทำหน้าที่เป็นรูปแทนแห่งพระคุณและหลักธรรม มิใช่เป็นเพียงการจำลองรูปลักษณ์ทางกายภาพของพระพุทธรูป (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), (2555) ภายใต้กรอบคิดทางพระพุทธศาสนา ความงามของพุทธศิลป์สัมพันธ์กับการยกระดับจิตใจมากกว่าความพึงพอใจทางประสาทสัมผัส กล่าวคือ ความงามมิได้สิ้นสุดที่รูปทรงสีสัน หรือความประณีตของฝีมือช่าง แต่เป็นกระบวนการที่นำผู้รับรู้เข้าสู่การพิจารณาคุณค่าทางธรรม ปัญญา และความสงบภายใน แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับหลักพุทธธรรมที่มองมนุษย์ผ่านกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญา โดยความรู้แจ้งมิได้เกิดจากการรับรู้ภายนอกเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงภายในของผู้รับรู้

พระอุโบสถจึงเป็นพื้นที่สำคัญที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของการบูรณาการสุนทรียศาสตร์ทางพุทธศิลป์ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่หลอมรวมองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรมเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ มิใช่เพียงสถานที่ประกอบพิธีกรรม แต่เป็น “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ที่ออกแบบขึ้นเพื่อสร้างประสบการณ์ทางจิตวิญญาณแก่ผู้เข้าถึง (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544) ในมิติของสถาปัตยกรรมไทย พระอุโบสถมิได้เป็นเพียงสิ่งก่อสร้างทางกายภาพ แต่เป็นการจำลองโลกทัศน์ทางพุทธจักรวาลผ่านองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น หน้าบัน เครื่องลายทอง หลังคาซ้อนชั้น ฐานอาคาร และรูปแบบโครงสร้างที่สะท้อนแนวคิดเรื่องไตรภูมิและการเปลี่ยนผ่านจากโลกสามัญเข้าสู่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะรูปแบบฐานแอ่นโค้งท้องสำเภาที่ปรากฏเด่นชัดในช่วงอยุธยาตอนปลายถึงรัตนโกสินทร์ ซึ่งสามารถตีความเชิงสัญลักษณ์ถึงการนำพาพุทธบริษัทข้ามพ้นวัฏสงสาร (ศิลป์ พีระศรี, 2505) ด้านประติมากรรม พระประธานในพระอุโบสถถือเป็นศูนย์กลางแห่งความหมายของพุทธศิลป์ เนื่องจากมิได้เป็นเพียงรูปแทนของพระพุทธรูปในเชิงกายภาพ แต่เป็นการถ่ายทอด “พระคุณสมบัติ” ได้แก่ วิสุทธิคุณ ปัญญาคุณ และมหากรุณาคุณ ผ่านหลักมหาปुरुสลักษณะ ลักษณะท่าทาง สัดส่วน และความสงบนิ่งขององค์พระ เพื่อกระตุ้นให้ผู้พบเห็นเกิดสมาธิ ความเลื่อมใส และการใคร่ครวญทางธรรม (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551; สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2559) ขณะเดียวกัน จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถทำหน้าที่เป็น “ภาษาภาพ” (Visual Language) ที่ถ่ายทอดแนวคิดทางพระพุทธศาสนาซึ่งมีความซับซ้อน เช่น ทศชาติชาดก ไตรภูมิ และหลักกรรม ให้สามารถเข้าถึงได้ผ่านประสบการณ์ทางการมองเห็น จิตรกรรมจึงมิใช่เพียงการบันทึกเรื่องราวทางศาสนา แต่เป็น

กระบวนการสร้างความเข้าใจเชิงจริยธรรมผ่านสุนทรียศาสตร์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะและการปลูกฝังคุณค่าทางจิตใจ (สันติ เล็กสุขุม, 2535) อย่างไรก็ตาม ภายใต้บริบทของโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงของระบบคุณค่าทางวัฒนธรรม พุทธศิลป์ในปัจจุบันกำลังเผชิญกับแนวโน้มการถูกลดทอนความหมายให้เหลือเพียงวัตถุทางประวัติศาสตร์ สินค้าทางวัฒนธรรม หรือสิ่งสะสมเพื่อการบริโภคเชิงเศรษฐกิจ ส่งผลให้มิติด้านจิตวิญญาณและหน้าที่ในการเป็นสื่อกลางเชื่อมโยงมนุษย์กับหลักธรรมถูกลดความสำคัญลง

จากการทบทวนองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องพบว่า งานศึกษาด้านพุทธศิลป์ในปัจจุบันสามารถจำแนกได้เป็น 3 แนวทางหลักดังนี้ ประการแรก งานศึกษาด้านประวัติศาสตร์ศิลปะส่วนใหญ่มุ่งเน้นการวิเคราะห์รูปแบบวิวัฒนาการทางศิลปกรรม และการจำแนกยุคสมัยของผลงาน เช่น พัฒนาการของพระพุทธรูปและรูปแบบสถาปัตยกรรม แต่ยังไม่ให้ความสำคัญจำกัดต่อกระบวนการรับรู้ความงามของผู้ชม และความสัมพันธ์ระหว่างประสบการณ์สุนทรียะกับการเปลี่ยนแปลงภายในของจิตใจ (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551; ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2563) ประการที่สอง งานศึกษาด้านคติความเชื่อและสัญลักษณ์ทางศาสนา มักมุ่งอธิบายความหมายของภาพเครื่องหมาย และเรื่องราวทางพุทธศาสนา แต่ยังขาดการวิเคราะห์ “กลไกทางสุนทรียะ” ที่ทำให้องค์ประกอบต่าง ๆ เช่น สี พื้นผิวว่าง รูปทรง จังหวะ และองค์ประกอบภาพ ทำงานร่วมกันเพื่อสร้างประสบการณ์ทางอารมณ์และปัญญาแก่ผู้รับรู้ ประการที่สาม งานศึกษาด้านเทคนิคและกระบวนการสร้างงานศิลป์มุ่งเน้นความสามารถของช่าง สัดส่วน รูปแบบ และกรรมวิธีการผลิต แต่ยังขาดกรอบการอธิบายแบบองค์รวมที่เชื่อมโยงสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรมในฐานะระบบสุนทรียศาสตร์เดียวกัน

ดังนั้นการวิจัยครั้งนี้มีได้อยู่ที่การค้นหาคำหมายของรูปแบบพุทธศิลป์เพิ่มเติม หากแต่อยู่ที่การทำความเข้าใจ “กระบวนการทำงานของสุนทรียศาสตร์พุทธศิลป์” ว่าศิลปกรรมในพระอุโบสถสามารถเปลี่ยนผ่านจากวัตถุทางศิลปะไปสู่ประสบการณ์ทางจิตวิญญาณได้อย่างไร การศึกษานี้จึงเสนอกรอบการวิเคราะห์ที่เปลี่ยนจุดเน้นจาก “รูปทรงภายนอก” (External Form) ไปสู่ “คุณค่าสุนทรียะภายใน” (Internal Aesthetic Value) โดยบูรณาการแนวคิดทางสุนทรียศาสตร์จากปรัชญาตะวันตก ได้แก่ แนวคิดจิตนิยม วัตถุนิยม และสัมพัทธนิยม ซึ่งสัมพันธ์กับการอธิบายเรื่องธรรมชาติของความงามและประสบการณ์การรับรู้ในงานของ (Burke, 1998), (Kant, 1987) ผลจากการศึกษามุ่งนำเสนอแบบจำลองเชิงแนวคิดของ “โครงสร้างแห่งสุนทรียภาพพุทธศิลป์” ที่สามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบศิลปกรรม การรับรู้ของมนุษย์ และการพัฒนาจิตวิญญาณ ทั้งยังสามารถประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์ ตีความ และสร้างความเข้าใจใหม่ต่อพุทธศิลป์ในบริบทสังคมร่วมสมัย เพื่อให้พุทธศิลป์ยังคงทำหน้าที่เป็นสื่อกลางแห่งปัญญาและการเข้าถึงธรรมะในโลกยุคใหม่

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องและกรอบแนวคิดในการวิจัย

แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์

พุทธศิลป์เป็นศาสตร์แขนงหนึ่งที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนา สังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาของชุมชน โดยมีได้เป็นเพียงการสร้างสรรค์รูปแบบทางศิลปกรรมเพื่อความงดงามเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดหลักธรรม ความเชื่อ และโลกทัศน์ทางศาสนา ผ่านองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรมภายในศาสนสถาน แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์สามารถพิจารณาได้จากมิติของ “รูปแบบ” (Form) “ความหมาย” (Meaning) และ “บริบท” (Context) กล่าวคือ รูปแบบทางศิลปกรรมสะท้อนพัฒนาการของงานช่างในแต่ละยุคสมัย ขณะที่ความหมายทางสัญลักษณ์ทำหน้าที่เชื่อมโยงผู้รับรู้กับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ส่วนบริบททางสังคมและวัฒนธรรมเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดลักษณะเฉพาะของพุทธศิลป์ในแต่ละพื้นที่ (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2563) อธิบายว่า พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์มีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านรูปแบบ เทคนิค และแนวคิด เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากบริบททางสังคม การเมือง และวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป ขณะที่ (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551) เสนอว่า พระพุทธรูปและงานศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทย ซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อทางศาสนากับรสนิยมทางศิลปะของแต่ละยุคสมัย ดังนั้น การศึกษาพุทธศิลป์ในพระอุโบสถจึงจำเป็นต้องพิจารณาทั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ได้แก่ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม รวมถึงมิติด้านความหมายและคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ที่เกิดขึ้นจากการรับรู้ของมนุษย์

แนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและความหมายเชิงสัญลักษณ์

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการใช้สัญลักษณ์เพื่อเป็นเครื่องมือในการสื่อสารหลักธรรมและแนวทางการพัฒนาจิตใจ งานพุทธศิลป์จึงมิใช่เพียงวัตถุแห่งความงาม หากแต่เป็นพื้นที่แห่งการสื่อความหมายทางธรรมและการสร้างประสบการณ์ทางจิตวิญญาณ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), (2555) อธิบายว่า หลักธรรมในพระพุทธศาสนามุ่งเน้นการพัฒนามนุษย์ทั้งด้านปัญญา จิตใจ และการดำเนินชีวิต โดยรูปแบบทางวัฒนธรรมและพิธีกรรมต่าง ๆ สามารถทำหน้าที่เป็นเครื่องมือสนับสนุนการเข้าถึงธรรมะได้ ในบริบทของพระอุโบสถ องค์ประกอบทางศิลปกรรม เช่น พระประธาน ลวดลายประดับ ผนังจิตรกรรม และโครงสร้างสถาปัตยกรรม จึงมีบทบาทในการสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์และส่งเสริมประสบการณ์ทางศาสนาแก่ผู้เข้าชม

แนวคิดเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมไทยและพระอุโบสถ

พระอุโบสถถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของสถาปัตยกรรมวัดไทย โดยเป็นพื้นที่ประกอบกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาและเป็นศูนย์รวมของงานศิลปกรรมหลายแขนง การออกแบบพระอุโบสถสะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนา ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และระบบคุณค่าทาง

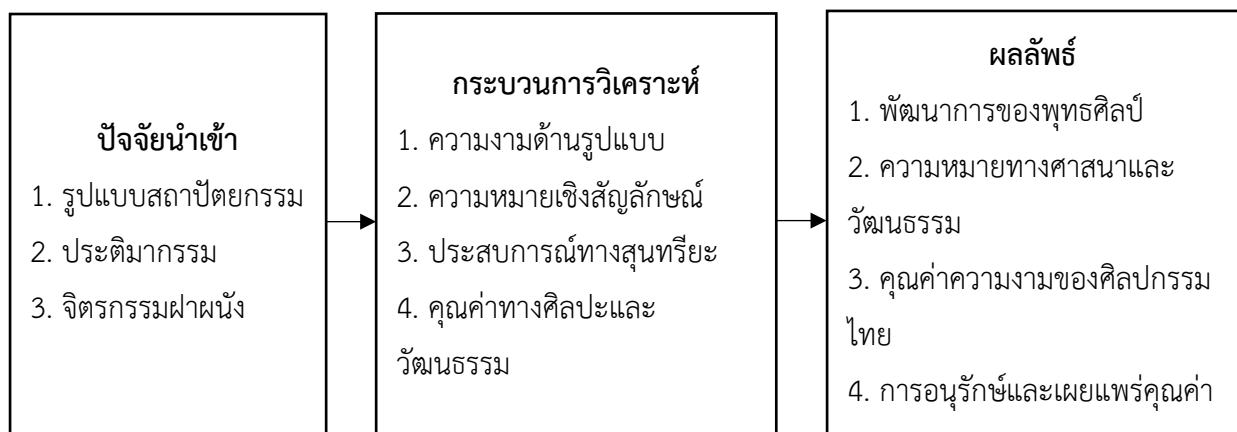

วัฒนธรรมไทย (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544) กล่าวว่า สถาปัตยกรรมวัดไทยมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา โดยรูปแบบของอาคารและองค์ประกอบต่าง ๆ มิได้เกิดขึ้นจากความต้องการด้านประโยชน์ใช้สอยเพียงอย่างเดียว แต่ยังสะท้อนความหมายทางศาสนาและสังคม (ศิลป์ พีระศรี, 2505) เสนอว่า สถาปัตยกรรมไทยมีลักษณะเฉพาะจากการผสมผสานระหว่างความงามทางรูปทรง ความเหมาะสมทางโครงสร้าง และความหมายเชิงวัฒนธรรม การศึกษาพระอุโบสถจึงจำเป็นต้องวิเคราะห์ทั้งด้านรูปแบบและคุณค่าทางศิลปควบคู่กัน

แนวคิดเกี่ยวกับสุนทรียศาสตร์

สุนทรียศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ศึกษาธรรมชาติของความงาม การรับรู้ความงาม และคุณค่าของประสบการณ์ทางศิลปะ การวิเคราะห์พุทธศิลป์ตามแนวสุนทรียศาสตร์จึงเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคุณลักษณะของงานศิลปะกับการรับรู้ของมนุษย์ (Burke, 1998) เสนอแนวคิดเกี่ยวกับ “ความสูงส่ง” (Sublime) และ “ความงาม” (Beautiful) โดยมองว่าประสบการณ์ทางสุนทรียะสามารถเกิดขึ้นจากทั้งความรู้สึกประทับใจ ความยิ่งใหญ่ และความละเอียดอ่อนของสิ่งที่มนุษย์รับรู้ (Kant, 1987) อธิบายว่า การตัดสินความงามเกิดจากกระบวนการรับรู้ที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกละเอียดอ่อนและการยอมรับ (Kant, 1987) โดยความงามมิได้ขึ้นอยู่กับประโยชน์ใช้สอยแต่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุและประสบการณ์ของผู้รับรู้ การประเมินคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์เกี่ยวข้องกับประสบการณ์ ความรู้ และความสามารถในการรับรู้ของบุคคล ดังนั้น การศึกษาพุทธศิลป์ในพระอุโบสถจึงควรวิเคราะห์ทั้งคุณค่าด้านรูปแบบและประสบการณ์ความงามที่เกิดขึ้นกับผู้รับรู้

กรอบแนวคิดในการวิจัย

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์และสุนทรียศาสตร์
2. เพื่อศึกษาพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพระอุโบสถ
3. เพื่อวิเคราะห์พุทธศิลป์ที่ปรากฏในพระอุโบสถตามแนวสุนทรียศาสตร์
4. เพื่อนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพระอุโบสถตามแนวสุนทรียศาสตร์

ระเบียบวิธีการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้าง องค์ความรู้ใหม่ อันจะเป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

การกำหนดปัญหาการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดปัญหาการวิจัยหรือคำถามการวิจัยที่ ต้องการศึกษ โดยมุ่งเน้นประเด็นการศึกษาพุทธศิลป์ในพระอุโบสถและสุนทรียศาสตร์ ในบริบทของสังคมปัจจุบันและแนวโน้ม ในอนาคต ซึ่งปัญหาหรือคำถามดังกล่าวนี้จะเป็นพื้นฐานในการกำหนดวัตถุประสงค์ ขอบเขตและกรอบการวิจัยเพื่อให้การดำเนินการวิจัยบรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นระบบ

การทบทวนวรรณกรรม

ผู้วิจัยทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจาก แหล่งข้อมูลหลากหลาย เช่น พระไตรปิฎก หนังสือวารสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ และสื่อดิจิทัล โดยสำรวจ คัดเลือก สังเคราะห์ และวิเคราะห์อย่างเป็นระบบเพื่อทำความเข้าใจองค์ความรู้ที่มีอยู่ความคิดเห็นนักวิชาการ และช่องว่างของงานวิจัย ซึ่งใช้เป็นพื้นฐานในการพัฒนารอบแนวคิด ขอบเขต และวิธีดำเนินการวิจัยที่เหมาะสม

การสร้างเครื่องมือวิจัย

ได้จัดทำหนังสือขอความอนุเคราะห์จากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เพื่อส่งเครื่องมือวิจัยให้ผู้ทรงคุณวุฒิ 3 ท่าน ตรวจสอบ ความตรงของเนื้อหา โดยผู้ทรงคุณวุฒิให้คะแนนความสอดคล้องของแต่ละข้อ จากนั้นผู้วิจัยปรับปรุง เครื่องมือตามข้อเสนอแนะให้สมบูรณ์ แล้วยื่นขอรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ต่อคณะกรรมการ จริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ พร้อมเอกสารแบบให้ความยินยอม แบบเก็บข้อมูล และเอกสารประกอบที่ครบถ้วนจึงได้รับการรับรองอย่างถูกต้องตามหลักจริยธรรมการวิจัยสากล

เกณฑ์การเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

พิจารณาจากกลุ่มบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับ พุทธศิลป์ที่ปรากฏในพระอุโบสถตามแนวสุนทรียศาสตร์ ประกอบด้วย นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา ผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจด้านพระพุทธศาสนาอย่าง ลึกซึ้ง พระสังฆาธิการ นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านพุทธศิลป์

การสัมภาษณ์เชิงลึก

ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกกับบุคคลผู้มีองค์ความรู้ เกี่ยวกับพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพระอุโบสถตามแนวสุนทรียศาสตร์ โดยแบ่งผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์เป็น 3 กลุ่ม กลุ่มที่ 1 พระสังฆาธิการ จำนวน 5 รูป กลุ่มที่ 2 นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ จำนวน 5 คนกลุ่มที่ 3 นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านพุทธศิลป์ จำนวน 5 คน

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลจากการทบทวนวรรณกรรม และการสัมภาษณ์เชิงลึก นำมาทำการวิเคราะห์ โดยใช้วิธีการขยายความเชิงพรรณนา ในการทำความเข้าใจแนวต่าง ๆ ที่ซ่อนอยู่ในข้อมูล เป็นการสร้างความรู้ใหม่ อันจะนำไปสู่การทำความเข้าใจที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับพุทธศิลป์ในพระอุโบสถตามแนวสุนทรียศาสตร์

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาวิจัยเรื่อง พุทธศิลป์ที่ปรากฏในพระอุโบสถตามแนวสุนทรียศาสตร์ พบว่า พุทธศิลป์มิได้มีสถานะเป็นเพียงผลงานศิลปกรรมที่มุ่งตอบสนองต่อความงามทางกายภาพ หรือเป็นเพียงองค์ประกอบเพื่อการประดับตกแต่งศาสนสถานเท่านั้น หากแต่เป็นระบบความหมายทางวัฒนธรรมที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงระหว่างหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โลกทัศน์เกี่ยวกับจักรวาล ความเชื่อของสังคม และภูมิปัญญาของช่างศิลป์ในแต่ละยุคสมัย ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า พุทธศิลป์เป็นกระบวนการสร้างสรรค์ที่เกิดจากการหลอมรวมระหว่างมิติทางศาสนา มิติทางสังคม และมิติทางสุนทรียศาสตร์ โดยมีพระอุโบสถเป็นพื้นที่สำคัญที่ทำหน้าที่รวบรวมและถ่ายทอดคุณค่าดังกล่าวผ่านองค์ประกอบทางศิลปกรรม ได้แก่ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์ พบว่า จุดกำเนิดของพุทธศิลป์มีความสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องพุทธานุสติ ซึ่งเป็นการสร้างสัญลักษณ์เพื่อระลึกถึงพระพุทธรูปองค์ในระยยะแรกเริ่ม โดยปรากฏในรูปแบบสัญลักษณ์แทนพระองค์ เช่น ธรรมจักรและรอยพระพุทธรูปบาท ก่อนพัฒนามาสู่การสร้างพระพุทธรูปในยุคต่อมา การเปลี่ยนผ่านดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า พุทธศิลป์มิได้มุ่งนำเสนอรูปเคารพในเชิงกายภาพเท่านั้น แต่เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดคุณค่าทางนามธรรม ได้แก่ พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณของพระพุทธเจ้า

ดังนั้น ความงามของพุทธศิลป์จึงมิได้จำกัดอยู่ที่ความประณีตของรูปทรง หากแต่รวมถึงความสามารถในการกระตุ้นให้เกิดศรัทธา การพิจารณาธรรม และการยกระดับจิตใจของผู้สัมผัสศิลปกรรม

ผลการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์และสุนทรียศาสตร์

ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบของพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพระอุโบสถ พบว่า สถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม มิได้ทำหน้าที่แยกส่วนกัน หากแต่เป็นระบบสุนทรียะที่สัมพันธ์และเกี่ยวพันกัน สถาปัตยกรรมพระอุโบสถทำหน้าที่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สะท้อนคติจักรวาลวิทยาทางพระพุทธศาสนา ผ่านการจัดวางองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น ฐานอาคาร หลังคาซ้อนชั้น หน้าบัน และเครื่องลายยอง ซึ่งล้วนมีความหมายเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับระเบียบของจักรวาลและเส้นทางแห่งการหลุดพ้น โดยเฉพาะรูปแบบฐานแอ่นโค้งท้องสำเภาที่ปรากฏในสมัยอยุธยาตอนปลายและสืบทอดมาอย่างสมัยรัตนโกสินทร์ สะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับการนำพาพุทธบริษัทก้าวข้ามห้วงแห่งวัฏสงสาร ในส่วนของประติมากรรม พบว่า พระประธานภายในพระอุโบสถเป็นศูนย์กลางแห่งความหมายทางพุทธศิลป์ เนื่องจากมิใช่เพียงการจำลองรูปลักษณะของพระพุทธเจ้า แต่เป็นสัญลักษณ์แทนพระคุณและอุดมคติทางธรรมผ่านหลักมหาปรีสลักษณะ รูปแบบของพระพุทธรูปในแต่ละยุคจึงสะท้อนทั้งแนวคิดทางศาสนาและบริบททางสังคม เช่น ความสงบ ความมั่นคง ความเป็นเหตุเป็นผล หรือความเป็นอัตลักษณ์ของรัชชาติ ขณะที่จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถทำหน้าที่เป็นภาษาภาพที่ถ่ายทอดหลักธรรมและคติความเชื่อที่มีความซับซ้อน เช่น พุทธประวัติ ทศชาติชาดก และไตรภูมิ ให้สามารถเข้าถึงได้ผ่านการรับรู้ทางสายตา อันนำไปสู่การสร้างประสบการณ์ทางจริยสุนทรียศาสตร์แก่ผู้ชม

ผลการศึกษาพุทธศิลป์ที่ปรากฏในพระอุโบสถ

พุทธศิลป์ในพระอุโบสถตามบริบททางประวัติศาสตร์ พบว่า รูปแบบทางศิลปกรรมมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและแนวคิดของผู้สร้าง โดยสามารถจำแนกพัฒนาการสำคัญออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ยุคการฟื้นฟูฐานานุศักดิ์ในสมัยรัชกาลที่ 1-2 ยุคความมั่งคั่งและพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ 3 และยุคการปฏิรูปสู่ความศิวิไลซ์ในสมัยรัชกาลที่ 4-5 ในช่วงรัชกาลที่ 1-2 ผลการศึกษาพบว่า พุทธศิลป์มีบทบาทสำคัญในการฟื้นฟูความต่อเนื่องทางวัฒนธรรมหลังการเปลี่ยนผ่านจากกรุงศรีอยุธยาสู่กรุงรัตนโกสินทร์ รูปแบบศิลปกรรมจึงเน้นการสืบทอดระเบียบแบบแผนเดิม เพื่อสร้างความมั่นคงทางจิตใจและความชอบธรรมของราชธานีใหม่ สถาปัตยกรรมพระอุโบสถยังคงรักษารูปแบบไทยประเพณี เช่น หลังคาซ้อนชั้น เครื่องลายยอง และหน้าบันที่สะท้อนคติสมมติเทพ ขณะที่ประติมากรรมเน้นพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่มีพระพักตร์สงบนิ่ง อ่อนช้อย และได้รับอิทธิพลจากศิลปะสุโขทัยและอยุธยา ส่วนจิตรกรรมยังคงดำเนินตามแบบแผนดั้งเดิม โดยเน้นเรื่องไตรภูมิและพุทธประวัติเพื่อสร้างระบบความเชื่อร่วมของสังคม ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ผลการวิจัยพบว่า พุทธศิลป์เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการเปิดรับอิทธิพลศิลปะจีน อันเป็นผลจากความสัมพันธ์ทางการค้าและเศรษฐกิจระหว่างประเทศ เกิดรูปแบบศิลปกรรมที่เรียกว่า “พระราชนิยม” ซึ่งสะท้อนความมั่งคั่งและความทันสมัยของ

สังคมในเวลานั้น สถาปัตยกรรมมีการลดทอนเครื่องประดับแบบไทยดั้งเดิม และนำวัสดุจากจีน เช่น เครื่องกระเบื้องเคลือบ มาใช้สร้างคุณค่าทางสุนทรียะรูปแบบใหม่ พระพุทธรูปมีลักษณะกึ่งอุดมคติ เน้นความเรียบง่ายและความสงบนิ่ง ขณะที่จิตรกรรมเริ่มปรับเปลี่ยนวิธีการนำเสนอด้วยการรับอิทธิพลการจัดองค์ประกอบภาพแบบจีนและเพิ่มการสะท้อนวิถีชีวิตร่วมสมัย สำหรับสมัยรัชกาลที่ 4-5 ผลการวิจัยพบว่า พุทธศิลป์มีบทบาทในการตอบสนองต่อกระบวนการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่และการปรับตัวเข้าสู่บริบทโลก โดยมีการผสมผสานระหว่างรากฐานศิลปกรรมไทยกับแนวคิดและเทคนิคจากตะวันตก สถาปัตยกรรมพระอุโบสถเริ่มปรากฏองค์ประกอบแบบตะวันตก เช่น เสาหินอ่อน กระจกสี และรูปแบบคลาสสิกหรือโกธิก เพื่อสะท้อนภาพลักษณ์ความศิวิไลซ์ของประเทศ ขณะที่ประติมากรรมมีแนวโน้มเข้าสู่ความสมจริงมากขึ้น ผ่านการแสดงรายละเอียดทางกายภาพของพระพุทธรูป ก่อนจะมีการฟื้นฟูรูปแบบดั้งเดิมบางประการเพื่อสร้างอัตลักษณ์ทางชาติ ส่วนจิตรกรรมมีการนำเทคนิคทัศนียภาพ แสงเงา และมิติความลึกแบบตะวันตกมาใช้ ส่งผลให้พุทธศิลป์เกิดการเปลี่ยนผ่านจากศิลปกรรมเชิงศาสนาไปสู่ศิลปกรรมที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์และอุดมการณ์ของรัฐ

ผลการวิเคราะห์พุทธศิลป์ตามแนวสุนทรียศาสตร์

ผลการวิเคราะห์พุทธศิลป์ตามแนวสุนทรียศาสตร์พบว่า ความงามของพุทธศิลป์สามารถอธิบายผ่าน 3 มิติ ได้แก่ จิตนิยม วัตถุนิยม และสัมพัทธนิยม ซึ่งทั้งสามแนวคิดมิได้ดำรงอยู่แยกจากกัน แต่ทำงานร่วมกันในฐานะระบบคุณค่าทางสุนทรียะเดียวกัน ในมิติจิตนิยม ความงามของพุทธศิลป์ไม่ได้อยู่เพียงในรูปแบบภายนอก แต่เกิดจากความหมายและเจตจำนงที่อยู่เบื้องหลังการสร้างสรรคศิลปกรรม กล่าวคือ พุทธศิลป์เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดอุดมการณ์ ความเชื่อ และจิตวิญญาณของสังคมในแต่ละยุคสมัย เช่น การฟื้นฟูความเป็นอยุธยาในรัชกาลที่ 1-2 การสะท้อนความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจในรัชกาลที่ 3 และการสร้างภาพลักษณ์รัฐชาติสมัยใหม่ในรัชกาลที่ 4-5 ในมิติวัตถุนิยม ความงามเกิดจากคุณค่าของรูปแบบ วัสดุ และทักษะเชิงช่าง ซึ่งสะท้อนความสามารถของมนุษย์ในการสร้างสรรค์สิ่งที่มีความสมบูรณ์ทางศิลปะ ตั้งแต่ความวิจิตรของงานช่างหลวง การใช้ทองคำเปลวและเครื่องประดับในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การใช้นวัตกรรมวัสดุจากจีนในสมัยรัชกาลที่ 3 ไปจนถึงการนำวัสดุและเทคนิคระดับสากลมาใช้ในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนในมิติสัมพัทธนิยม พบว่า ความงามของพุทธศิลป์เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงตามบริบททางประวัติศาสตร์และเงื่อนไขทางสังคม เกณฑ์การตัดสินความงามในแต่ละยุคจึงไม่ได้เกิดจากหลักการเดียวกัน หากแต่สัมพันธ์กับเป้าหมายและความต้องการของสังคมในเวลานั้น กล่าวได้ว่า พุทธศิลป์เป็นทั้งผลผลิตของบริบทและเป็นกลไกในการสร้างความหมายให้แก่บริบทดังกล่าว

จากผลการศึกษาทั้งหมด ผู้วิจัยได้สังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบ Model พุทธศิลป์ที่ปรากฏในพระอุโบสถตามแนวสุนทรียศาสตร์ ซึ่งเสนอว่า พุทธศิลป์เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างสามองค์ประกอบ ได้แก่ รูปแบบศิลปกรรม บริบททางสังคมประวัติศาสตร์ และคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ โดยมีพระอุโบสถเป็นพื้นที่บูรณาการที่ทำให้มิติทั้งสามเกิดการทำงานร่วมกัน ผลลัพธ์ของกระบวนการดังกล่าวคือ “ความงามเชิงพุทธบูรณาการ”

ซึ่งมิใช่เพียงความงามทางกายภาพ แต่เป็นความงามที่ทำหน้าที่สร้างสรรค์ ถ้ายทอดภูมิปัญญา และสะท้อนพลวัตทางวัฒนธรรมของสังคมไทยในแต่ละยุคสมัย

อภิปรายผล

แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์และสุนทรียศาสตร์

ผลการศึกษาพบว่า พุทธศิลป์มีลักษณะเป็นการถ่ายทอดหลักธรรมและโลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนาผ่านรูปแบบทางศิลปกรรม โดยมีได้มุ่งเน้นการเลียนแบบความจริงทางกายภาพ หากแต่มุ่งสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์เพื่อส่งเสริมการรับรู้ทางปัญญาและการพัฒนาจิตใจ แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับมุมมองของศิลป์ (พีระศรี, 2505) ที่อธิบายว่า ศิลปกรรมไทยมีลักษณะสำคัญอยู่ที่การสร้างสรรค์รูปแบบจากอุดมคติทางความเชื่อ มิใช่เพียงการจำลองธรรมชาติ แต่เป็นการนำความคิด ความศรัทธา และจินตนาการมาสร้างเป็นรูปธรรมทางศิลปะ ในมิติทางพระพุทธศาสนา ผลการศึกษายังสอดคล้องกับแนวคิดของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), (2555) ที่เสนอว่าพุทธธรรมให้ความสำคัญกับกระบวนการพัฒนาปัญญาและการเปลี่ยนแปลงภายในของมนุษย์ ดังนั้น พุทธศิลป์จึงมิใช่เพียงวัตถุแห่งการเคารพบูชา แต่เป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่ช่วยเชื่อมโยงการรับรู้ทางประสาทสัมผัสเข้าสู่การพิจารณาธรรมะ กล่าวได้ว่า ความงามในบริบทพุทธศิลป์มีเป้าหมายสูงกว่าความพึงพอใจทางสุนทรียะ เพราะทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างโลกทางกายภาพกับโลกแห่งจิตวิญญาณ เมื่อพิจารณาในกรอบสุนทรียศาสตร์ตะวันตก พบว่าแนวคิดดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องประสบการณ์ความงามของ (Burke, 1998) และ (Kant, 1987) ซึ่งมองว่าสุนทรียภาพมิได้เกิดจากคุณสมบัติของวัตถุเพียงด้านเดียว แต่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัตถุ การรับรู้ และสภาวะภายในของผู้ชม การตัดสินคุณค่าทางความงามมีความสัมพันธ์กับประสบการณ์และบริบทของผู้รับรู้ แนวคิดเหล่านี้ช่วยอธิบายว่า ความงามของพุทธศิลป์ในพระอุโบสถมิได้เป็นเพียงหนึ่ง หากแต่เกิดขึ้นจากกระบวนการตีความร่วมกันระหว่างรูปแบบทางศิลปกรรม ความเชื่อ และบริบททางสังคม ดังนั้น ผลการวิจัยจึงสนับสนุนแนวคิดที่ว่าพุทธศิลป์เป็นพื้นที่เชิงสุนทรียศาสตร์ที่รวมมิติของศิลปะ ศาสนา และวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน โดยความงามมิได้หมายถึงความสมบูรณ์ของรูปทรงเท่านั้น แต่หมายถึงศักยภาพของศิลปกรรมในการกระตุ้นการรับรู้ การไตร่ตรอง และการพัฒนาจิตใจของผู้สัมผัส

พุทธศิลป์ที่ปรากฏในพระอุโบสถ

ผลการศึกษาพบว่า พระอุโบสถในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นพื้นที่ที่สะท้อนพัฒนาการของพุทธศิลป์ทั้งด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม โดยรูปแบบศิลปกรรมมิได้เกิดขึ้นอย่างแยกส่วน แต่สัมพันธ์กับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ สังคม และแนวคิดทางการเมืองในแต่ละยุคสมัย ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544) ที่อธิบายว่าวัดและพระอุโบสถไทยมิได้เป็นเพียงสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แต่เป็นพื้นที่ทางสถาปัตยกรรมที่สะท้อนระบบความเชื่อและโครงสร้างทางสังคม

ขณะเดียวกัน (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2563) ได้เสนอให้เห็นถึงพัฒนาการของพุทธศิลป์ไทยในฐานะกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางรูปแบบและแนวคิด ซึ่งได้รับอิทธิพลจากบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลา การศึกษาครั้งนี้ยังพบว่า พัฒนาการของพระอุโบสถในสมัยรัชกาลที่ 1–5 แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างศิลปกรรมกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย กล่าวคือ ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์มีลักษณะของการฟื้นฟูแบบแผนศิลปกรรมจากอดีตเพื่อสร้างความต่อเนื่องทางวัฒนธรรม ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 เกิดการผสมผสานอิทธิพลจีนจากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการค้า ส่วนในสมัยรัชกาลที่ 4–5 ศิลปกรรมมีการปรับตัวเข้าสู่ความเป็นสากลมากขึ้น เพื่อสะท้อนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการรับรู้ตนเองของสยามในบริบทโลก ผลดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2551) ที่มองพระพุทธรูปและพุทธศิลป์ไทยว่าเป็นสิ่งที่สะท้อนอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสังคมไทย และสอดคล้องกับ (สันติ เล็กสุขุม, 2535) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าศิลปกรรมไทยมีพลวัตในการปรับเปลี่ยนรูปแบบตามเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ มิได้ดำรงอยู่ในลักษณะคงที่

การวิเคราะห์พุทธศิลป์ในพระอุโบสถตามแนวสุนทรียศาสตร์ และการนำเสนอองค์ความรู้ AESR MODEL

ผลการวิเคราะห์พุทธศิลป์ที่ปรากฏในพระอุโบสถตามแนวสุนทรียศาสตร์ พบว่า ความงามของพุทธศิลป์มิได้เป็นเพียงคุณลักษณะทางรูปทรงหรือความประณีตของงานช่าง หากแต่เป็นกระบวนการสร้างความหมายที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่าง รูปแบบทางศิลปกรรม (Artistic Form) ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา (Religious Belief) และบริบททางสังคมวัฒนธรรม (Socio-Cultural Context) กล่าวได้ว่า พระอุโบสถทำหน้าที่เป็นพื้นที่ทางสุนทรียศาสตร์ที่หลอมรวมมิติทางศิลป์และมิติทางจิตวิญญาณเข้าด้วยกัน ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2563) ที่เสนอว่า พุทธศิลป์ไทยมีพัฒนาการที่สัมพันธ์กับแนวคิดทางศาสนา สังคม และรูปแบบการปกครองในแต่ละยุคสมัย โดยรูปแบบทางศิลปกรรมมิได้เกิดจากปัจจัยด้านความงามเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผลจากการต่อรองระหว่างความเชื่อดั้งเดิม อำนาจทางสังคม และเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับแนวคิดของ (สมคิด จิระทัศน์กุล, 2544) ที่มองว่าสถาปัตยกรรมวัดไทยเป็นระบบความหมายที่สะท้อนโลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนา ผ่านการจัดวางพื้นที่ รูปทรง และองค์ประกอบทางศิลปกรรม

ในมิติด้านสุนทรียศาสตร์ ผลการวิจัยพบว่า พุทธศิลป์ในพระอุโบสถมีลักษณะของ “สุนทรียศาสตร์เชิงพุทธ” ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดความงามที่มุ่งเน้นความพึงพอใจทางประสาทสัมผัสเพียงอย่างเดียว เนื่องจากความงามของพุทธศิลป์มีบทบาทในการนำผู้รับชมเข้าสู่กระบวนการพิจารณา ไตร่ตรอง และพัฒนาจิตใจ แนวคิดดังกล่าวสามารถอธิบายผ่านแนวคิดเรื่องประสบการณ์สุนทรียะของ (Kant, 1987) ที่เสนอว่าความงามเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุและกระบวนการรับรู้ของมนุษย์ รวมถึง ที่ชี้ว่าการตัดสินคุณค่าทางสุนทรียะมีความเกี่ยวข้องกับประสบการณ์และภูมิหลังของผู้รับรู้ อย่างไรก็ตาม งานวิจัยนี้ได้ขยายกรอบการวิเคราะห์จากการศึกษาพุทธศิลป์ในฐานะวัตถุทางประวัติศาสตร์ศิลป์ ไปสู่การพิจารณาพุทธศิลป์ในฐานะ “ระบบสื่อความหมายทางวัฒนธรรม” กล่าวคือ พระอุโบสถมิได้เป็นเพียงสิ่งก่อสร้างที่สะท้อนรูปแบบศิลปกรรมในแต่ละยุค

สมัย แต่เป็นพื้นที่ที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดแนวคิดเกี่ยวกับศาสนา อำนาจอธิปไตย อัตลักษณ์ และความสัมพันธ์ระหว่างสังคมไทยกับโลกภายนอก ประเด็นดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของชาติ ปรัชญาของการ ที่เสนอว่าศิลปกรรมมิได้ดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระจากโครงสร้างทางสังคมและการเมือง หากแต่มีบทบาทในการสื่อสารอุดมการณ์และสร้างความหมายร่วมของสังคม ขณะเดียวกัน ผลการวิจัยยังเสนอเพิ่มเติมว่า การทำความเข้าใจพุทธศิลป์จำเป็นต้องพิจารณามิติทางจิตวิญญาณควบคู่ไปด้วย เนื่องจากพุทธศิลป์มิได้ทำหน้าที่เพียงสร้างความหมายทางสังคม แต่ยังมีบทบาทต่อการสร้างประสบการณ์ภายในของผู้เข้าถึงศิลปกรรม

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย: AESR MODEL

จากการสังเคราะห์ข้อมูลด้านพุทธศิลป์ สุนทรียศาสตร์ และบริบททางประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยเสนอองค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบ AESR MODEL เพื่อใช้อธิบายบทบาทของพุทธศิลป์ในพระอุโบสถว่าเป็นระบบสุนทรียศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์ระหว่างความงาม ความหมาย จิตวิญญาณ และบริบททางสังคม โดยประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ ได้แก่

A (Aesthetics as a Medium) การค้นพบว่าความงามคือสะพานเชื่อมโยงนามธรรมแห่งศรัทธาให้กลายเป็นรูปธรรมที่สัมผัสได้

E (Elevation of Spirit) การระบุว่าเป้าหมายสูงสุดของพุทธศิลป์ไม่ใช่ความเพลินตา แต่คือกระบวนการชำระล้างใจ (Catharsis) ให้เข้าถึงสภาวะธรรม

S (Symbolic Meaning of State) การมองพระอุโบสถเป็น "กระบอกเสียงของรัฐ" ในการประกาศความชอบธรรมผ่านสัญลักษณ์ทางศิลปกรรม

R (Reflection of National Strategy) นี่คือนัยที่ทันสมัยที่สุด โดยผู้วิจัยเสนอว่าทุกวัดถาวรและโครงสร้างคือ "บันทึกนโยบายการปรับตัวของชาติ" (National Strategy) เพื่อรักษาอธิปไตยในแต่ละก้าวเดินของประวัติศาสตร์

สรุป

การศึกษาครั้งนี้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยสามารถสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับบทบาทและความหมายของพุทธศิลป์ในฐานะปรากฏการณ์ทางสุนทรียศาสตร์ที่เชื่อมโยงมิติทางศาสนา สังคม วัฒนธรรม และอำนาจอธิปไตยอย่างเป็นระบบ ผลการศึกษาพบว่า พุทธศิลป์มิได้มีสถานะเป็นเพียงวัตถุทางศาสนา หรือผลงานศิลปกรรมที่มุ่งสร้างความงดงามทางกายภาพเท่านั้น หากแต่เป็นกลไกเชิงสัญลักษณ์ที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดหลักธรรม สร้างประสบการณ์ทางจิตวิญญาณ และสะท้อนพลวัตทางสังคมและการเมืองในแต่ละบริบททางประวัติศาสตร์ องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยนำเสนอผ่านกรอบแนวคิด AESR Model ซึ่งอธิบายพุทธศิลป์ในฐานะยุทธศาสตร์เชิงสุนทรียภาพที่มีพลวัต ประกอบด้วย 4 มิติ ได้แก่ (1) สุนทรียะในฐานะสื่อกลาง (Aesthetics as a Medium) ที่อธิบายการใช้รูปแบบทางศิลปะเพื่อถ่ายทอดความเชื่อและหลักธรรมจากนามธรรมสู่รูปธรรม

(2) การยกระดับจิตวิญญาณ (Elevation of Spirit) ที่แสดงบทบาทของพื้นที่และองค์ประกอบทางศิลปะในการส่งเสริมภาวะทางจิตและการเข้าถึงคุณค่าทางธรรม (3) นัยเชิงสัญลักษณ์ของรัฐ (Symbolic Meaning of State) ที่สะท้อนบทบาทของพุทธศิลป์ในฐานะภาษาทางวัฒนธรรมสำหรับสื่อสารอำนาจ ความชอบธรรม และอัตลักษณ์ของรัฐ และ (4) การปรับตัวเพื่อความสอดคล้องกับบริบทแห่งยุคสมัย (Re-adaptation for Relevance) ซึ่งสะท้อนการเปลี่ยนแปลงของพุทธศิลป์ตามเงื่อนไขทางสังคมและยุทธศาสตร์ของรัฐในแต่ละช่วงเวลา ผลการศึกษายังยืนยันว่า ความงามของพุทธศิลป์มิใช่คุณค่าที่หยุดนิ่งหรือมีความหมายสากลตายตัว หากแต่เป็นคุณค่าที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบทางศิลปะ ความเชื่อทางศาสนา บริบททางสังคม และเป้าหมายของผู้สร้างในแต่ละยุคสมัย อันสอดคล้องกับแนวคิดสัมพัทธนิยมทางสุนทรียศาสตร์ (Aesthetic Relativism) ที่มองว่าสุนทรียภาพเป็นกระบวนการสร้างความหมายที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบท

ในเชิงวิชาการ การวิจัยนี้มีส่วนสำคัญในการขยายกรอบการศึกษาพุทธศิลป์จากแนวทางประวัติศาสตร์ ศิลปะและศาสนศิลป์ ไปสู่การวิเคราะห์แบบสหวิทยาการที่บูรณาการแนวคิดด้านสุนทรียศาสตร์ ศาสนา สังคม วัฒนธรรม และรัฐศาสตร์ ทำให้เกิดกรอบแนวคิดใหม่สำหรับการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะ ศรัทธา และอำนาจในบริบทของสังคมไทย นอกจากนี้ AESR Model ยังสามารถประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษา ศิลปกรรมประเภทอื่น การอนุรักษ์และบริหารจัดการมรดกทางวัฒนธรรม ตลอดจนการออกแบบนโยบายด้าน ศิลปวัฒนธรรมที่มุ่งสร้างคุณค่าและความหมายร่วมของสังคมในอนาคต

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

แนวทางการประยุกต์ใช้ AESR MODEL ไม่ได้เป็นเพียงทฤษฎีบนหน้ากระดาษ แต่สามารถนำไปปฏิบัติจริงในโลกยุคใหม่ได้อย่างกว้างขวาง

1. ด้านการออกแบบ ควรใช้หลักการ A และ E ในการสร้างพื้นที่สาธารณะหรืออาคารสมัยใหม่ที่ต้องการความสงบ (Modern Sappaya) โดยไม่จำเป็นต้องใช้ลวดลายประเพณีเสมอไป แต่ใช้แสงและระวางพื้นที่เป็นตัวขับเคลื่อนอารมณ์
2. ด้านเทคโนโลยีและสื่อ ควรใช้กราฟิกสมัยใหม่หรือ Virtual Reality (VR) มาเป็นสื่อกลาง (A) เพื่อสื่อสารธรรมะในรูปแบบที่คนรุ่นใหม่เข้าถึงได้ง่ายขึ้น
3. ด้านยุทธศาสตร์ชาติ ควรนำหลักการ S และ R มาเป็นบทเรียนในการสร้าง นโยบายวัฒนธรรมดิจิทัล หรือเศรษฐกิจสร้างสรรค์เพื่อแสดงให้เห็นว่าไทยเป็นชาติที่ลุ่มลึกและปรับตัวเก่งในทุกยุคสมัย

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. พุทธศิลป์ในพระอุโบสถกับการสื่อสารเชิงพุทธ การวิเคราะห์การรับรู้และความเข้าใจธรรมะของผู้เข้าชมกรณีศึกษาเปรียบเทียบระหว่างคนรุ่นใหม่กับผู้สูงอายุ
2. สุนทรียศาสตร์เชิงพุทธของจิตรกรรมฝาผนัง การเปรียบเทียบการนำเสนอคติไตรภูมิระหว่างพระอุโบสถสมัยอยุธยาตอนปลายกับรัตนโกสินทร์ตอนต้น
3. การประยุกต์ใช้หลักการสุนทรียศาสตร์เชิงพุทธในการออกแบบสื่อดิจิทัลเพื่อการเรียนรู้พุทธประวัติกรณีศึกษาจิตรกรรมฝาผนังวัด
4. พุทธศิลป์ในพระอุโบสถกับแนวคิดบำบัดทางจิตวิญญาณ (Spiritual Therapy) การศึกษาผลกระทบของบรรยากาศและสุนทรียภาพในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ต่อสภาวะจิตใจ

เอกสารอ้างอิง

- ชาติรี ประกิตนันทการ. (2550). *ศิลปะ สถาปัตยกรรม และอำนาจทางการเมืองในสยาม*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2555). *พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุง)*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. (2551). *ลักษณะไทย: พระพุทธปฏิมา อัตลักษณ์พื้นถิ่นไทย*. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2563). *พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์: พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน*. เมืองโบราณ. กรุงเทพมหานคร
- ศิลป์ พีระศรี. (2505). *สถาปัตยกรรมไทย (Thai Architecture) : กรมศิลปากร*. กรุงเทพมหานคร
- สันติ เล็กสุขุม. (2535). *จิตรกรรมแบบประเพณีและแบบสากล*. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. กรุงเทพมหานคร
- สมคิด จิระทัศนกุล. (2544). *วัด: พุทธศาสนสถานในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. (2559). *ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- Burke, E. (1998). *A philosophical enquiry into the origin of our ideas of the sublime and beautiful (A. Phillips, Ed.)*. Oxford University Press. (Original work published 1757).
- Kant, I. (1987). *Critique of judgment (W. S. Pluhar, Trans.)*. Hackett Publishing. (Original work published 1790).